

ETNOLOGIJA I/ILI (SOCIO)KULTURNA ANTROPOLOGIJA

JASNA ČAPO ŽMEGAČ
Institut za etnologiju i folkloristiku
41000 Zagreb, Zvonimirova 17

UDK: 39:001.5
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
Primljeno 1. svibnja 1993.

Autorica raspravlja o raznim nazivima za znanost što se bavi kulturom ljudskih zajednica, osobito nazivima etnologija i (socio)kulturna antropologija. Nastali su povijesno kao posljedica različitoga shvaćanja znanosti u njezinome formativnom razdoblju, razlika u institucionalizaciji znanosti u pojedinim državama, te kao posljedica različitoga društveno-političkoga konteksta u kojemu se u svakoj državi radala znanost o kulturi. Istodobno, autorica raspravlja o mjestu i ulozi te nazivu znanosti o kulturi u Hrvatskoj. Predlaže da se tradicionalni naziv - etnologija - rastavnim veznikom poveže sa suvremenim nazivom - (socio)kulturna antropologija, označujući time teorijske pomake do kojih je u struci došlo u posljednjih dvadesetak godina.

U raznim državama svijeta prisutni su razni nazivi za znanost što se bavi kulturom ljudskih zajednica - etnologija (Europa), kulturna antropologija (SAD), socijalna antropologija (Velika Britanija), sociokulturna antropologija (SAD), Volkskunde i Völkerkunde (Njemačka), demologija i etnologija (Italija), i slični. Nastali su povijesno kao posljedica različitoga shvaćanja znanosti u njezinome formativnom razdoblju, razlika u institucionalizaciji znanosti u pojedinim državama, te kao posljedica različitoga društveno-političkog konteksta u kojemu se u svakoj državi radala znanost o kulturi. Jednom ustaljena terminologija postala je konvencionalnom i više nije pratila stoljetni razvoj discipline. Ovim se tekstom želi pokazati ta raznolikost i neujednačenost nazivlja za znanost koja se u najširem smislu bavi kulturom. Istodobno, želi se ukazati na mjesto i ulogu te naziv znanosti i sadržaje koje ona može obuhvatiti u Hrvatskoj.

ANTROPOLOGIJA (SAD)

Valja na početku razgraničiti pojmove, a posebice osvrnuti se na najobuhvatniji pojam, kojega se često rabi u širem smislu - pojam antropologija. Naime, on pokriva u različitim dijelovima svijeta posve različite sadržaje. U Sjedinjenim Američkim

Državama antropologija u širem smislu ono je znanstveno područje što proučava sve aspekte čovjekova života - biološki, kulturološki, društveni, ekonomski, psihološki, politički, estetski, itd. - u prošlosti i u sadašnjosti. Proučavajući čovječanstvo teži pronaći korisne generalizacije o ljudima i njihovu ponašanju i postići najveće moguće razumijevanje ljudske raznolikosti. To je jedinstvena široka perspektiva, za razliku od drugih znanosti što proučavaju samo pojedine aspekte čovjeka, a omogućuje izučavanje ljudske prirode polazeći od pretpostavke da je čovjek, za razliku od drugih živih bića, kulturološko biće (cf. Haviland 1992). Prema tome shvaćanju termin antropologija samo je zajednički nazivnik za nekoliko različitih znanosti koje se bave čovjekom s različitih aspekata, a što je i razvidno iz američke podjele antropologije. Prema Havilandu (1992) antropologija obuhvaća sljedeće discipline:

1. fizička ili biološka antropologija
2. kulturna antropologija
2. 1. arheologija
2. 2. lingvistika
2. 3. etnologija

Pandian im daje nešto drukčija imena (1985:17):

1. fizička ili biološka antropologija
2. arheološka antropologija
3. lingvistička antropologija
4. kulturna antropologija ili etnologija (uključuje sljedeće specijalizacije: psiho-loška antr., socijalna antr., strukturalna antr., ekološka antr., medicinska antr., urbana antr., ekonomska antr., antr. religije, antr. igre, antr. zakona, antr. umjetnosti, pedagoška antr., i sl.)

Razlika između prve i ostalih skupina je u tome što se prva bavi čovjekom kao biološkim organizmom a druge tri kao kulturnim bićem proučavajući, redom kako su navedene, izumrle kulture i društva, jezik i njegov odnos s kulturom, te kulture sadašnjice s komparativnoga ili povijesnoga stajališta (cf. Pandian 1985, Peacock 1986, Haviland 1992).

Antropologija je, dakle, u SAD-u koncipirana kao dvije osnovne grane - kao fizička i kao kulturna antropologija (u nju su uključene arheologija i lingvistika). Arheologiji - disciplini što proučava materijalne ostatke s ciljem da se opiše i objasni ljudsko ponašanje u prošlosti (cf. Haviland 1992) srodna je američka disciplina zvana **ethnohistorija** - ona proučava kulture iz nedavne prošlosti pomoću pisanih dokumenata (arhivskih materijala i sl., razvijena je osobito na proučavanjima američkih Indijanaca).

Prema prvoj podjeli etnologija je disciplina unutar kulturne antropologije, prema drugoj ta su dva naziva izjednačena. Mogli bismo reći kako u SAD-u sintagma **kulturna antropologija** imade širi - obuhvaća tri discipline, i uži smisao - odnosi se

samo na jednu od triju disciplina. Nadalje, prema američkome shvaćanju razlika između arheologije i etnologije bila bi samo u tome što arheologija proučava kulture u prošlosti, a etnologija u sadašnjosti (s komparativnoga ili povijesnoga stajališta), a što, naravno, uključuje i razliku u tipu građe kojim se služe dvije discipline. Obje nastoje upoznati ukupni način života neke skupine ljudi. Konačni je cilj ustanoviti temeljna pravila ljudskoga ponašanja bez specificiranja bilo kojega aspekta ponašanja.

U različitim istraživanjima te su pojedinačne discipline povezane na različite načine. Primjerice, pri proučavanju fosila arheologija se veže s fizičkom antropologijom (**paleoantropologija**); arheologija je ponekad usko vezana uz kulturnu antropologiju (etnologiju) u studijama koje interpretiraju način života izumrlih kultura (**etnoarheologija**); ovostoljetni, pak, teorijski razvoji u lingvistici i kulturnoj antropologiji (etnologiji) čvrsto su povezali dvije discipline (lingvistička antropologija, **sociolingvistika**). *Na izvjesnoj razini teorijske formulacije* antropolozi nastoje sintetizirati znanja svih grana i koriste kulturu kao objedinjavajući pojam antropološkoga diskursa (kulture u jednini kao čovjekova osnovna i specifična načina adaptacije, a ne kulture u množini - kao posebnih kulturnih tradicija ili običaja zasebnih skupina). Na toj teorijskoj razini antropolozi teže iznaći opće principe kulture (u jednini) kao osnovna načina prilagodbe čovjeka¹ (ili jednostavnije kao osnovna organizacijskog principa života ljudskih skupina). Međutim, u praksi se ta teorijska razina rijetko ostvaruje i većina se antropologa specijalizira za jednu od grana antropologije a unutar nje za jedno uže područje, primjerice, kulturni će antropolog istraživati neki uži aspekt izvjesne kulture i društva u dijakronijskoj (povijesnoj) dimenziji i/ili u sinkronijskoj (komparativnoj) dimenziji.

U američkoj antropologiji prevladava stajalište da je to znanost o čovjeku u širokome smislu riječi, te stoga i obuhvaća sve gore navedene discipline. To je shvaćanje odbačeno već dvadesetih godina ovoga stoljeća u Velikoj Britaniji, iako se u formativnome razdoblju disciplina razvijala na sličan način u obje zemlje. U kontinentalnoj Europi nije bilo sličnoga poimanja antropoloških istraživanja.

SOCIJALNA ANTROPOLOGIJA (VELIKA BRITANIJA)

Ugledni britanski socijalni antropolozi Lucy Mair i John Beattie smatraju da četveročlana podjela američke antropologije, koja se do danas zadržala primjerice u organizaciji studija, nastaje polovicom prošloga stoljeća kada su rani antropolozi pokazivali zanimanje za sve aspekte čovjeka. Ti rani istraživači nisu mogli predvidjeti da će se proučavanje čovjekove povijesti, društvena ponašanja, jezika, kulture, te

¹ Božo Škerlj, slovenski (fizički) antropolog smatra kulturu, što je blisko suvremenim shvaćanjima, posebnom ekologijom čovjeka (1959:7).

bioloških i fizioloških karakteristika tako proširiti da uskoro nitko neće moći ovladati cijelim područjem (cf. Mair 1988:1, 5-6). Veza raznih antropoloških disciplina u američkome smislu proizlazi, prema Beattiu (1964), iz povijesnih razloga, iz činjenice da su se te discipline razvile zajedno kao evolucijske discipline a ne iz unutrašnjih odnosa disciplina. Ona danas više praktično ni ne postoji jer su uže discipline prerasle u odvojene specijalizacije, a paralelno je nastala cijela obitelj društvenih znanosti, te se danas socijalna antropologija (u Velikoj Britaniji naziv za znanost o društvu) veže uz *društvene znanosti*, a fizička uz *biološke znanosti* (Mair 1988:6). Područje je proučavanja svake uže antropološke discipline tako veliko da danas mali broj ljudi može biti ekspertom u svim područjima tih užih disciplina, a još manje u drugim granama antropologije u širem smislu. Mair smatra Boasa (američki znanstvenik njemačkoga podrijetla, 1858-1942) jednim od posljednjih znanstvenika koji je radio zapažena istraživanja u svim granama antropologije (1988:26), a Peacock (1986) navodi Alfreda Kroebera (1876-1960) kao jednoga od istaknutih (i posljednjih) svestranih antropologa. Istoga je mišljenja i Pandian, naime, da zbog povećavanja broja specijalizacija sve teže postaje komuniciranje između pojedinih specijaliziranih istraživača u antropologiji, te jedan antropolog ne može biti jednaki poznavatelj svih grana (svaka je grana razvila svoj žargon i način diskursa, Pandian 1985:19). Međutim, iako je danas sveobuhvatni, antropološki pristup istraživanju rijedak, istraživači, osobito američki, i nadalje afirmiraju ideal šire vizije (tzv. holističke) pri istraživanju čovjeka (Peacock 1986). Vezano je to, pretpostavljam, uz korijene discipline, uz početnu sveobuhvatnost i želju da se zadrži holizam kao najizrazitija i najuočljivija razlikovna osobina antropologije spram ostalih društvenih i humanističkih znanosti.

John Beattie dao je objašnjenje nastanka antropologije kao četveročlane discipline. U 19. stoljeću antropologija nastaje s primarnim ciljem otkrivanja podrijetla ljudskoga društva i kulture. Razumljivo je da je ta povijesno orijentirana znanost usko povezana s drugim znanostima o čovjeku, onim znanostima koje joj mogu pružiti korisne podatke za vlastita zaključivanja: fizičkom ili biološkom antropologijom, arheologijom i povijesnom lingvistikom.

Međutim, smatra isti autor da fizička antropologija, iako je važno i zanimljivo područje istraživanja, ima malo veze s istraživanjima društvenih institucija i vjerovanja ljudi, jer njihove razlike ne korespondiraju s razlikama u čovjekovoj biološkoj konstituciji (Beattie 1964:17)². Proučavanja fizičkih antropologa mogu, međutim, biti relevantna za antropologe-etnologe koje zanima "istraživanje podrijetla i kretanja ljudskih populacija. To je stoga jer fizičke osobine kao krvne grupe, a još više uočljivije osobine kao oblik glave i boja kože, mogu pomoći pri postavljanju hipoteza

² U originalu: "This study is important and interesting, but it has little to do with the analysis of people's social institutions and beliefs, for differences between these do not seem to correspond to differences in men's biological constitution." I dalje: "Of course the fact that men are physical organisms is (so far as we know) an indispensable condition of their having societies or cultures at all, but it does not tell us why a particular people has the kind of society or culture it has."

o povijesnim vezama između različitih naroda" (Ibid.)³. Autor tvrdi da je upravo zbog osnovnoga cilja istraživanja viktorijskih antropologa - proučavanje podrijetla ljudskih zajednica, fizička antropologija bila blisko vezana s kulturološkim (etnološkim) istraživanjima (1964:17-18)⁴. Autor dalje odaje priznanje fizičkoj antropologiji pri osvjetljavanju povijesti čovjeka kao fizičkog organizma, i posebice pri odbacivanju predrasuda i krivih stajališta vezanih uz rasne razlike, no zaključuje da fizička antropologija "ima malo veze s analizom društvenih institucija i vjerovanja i vrednota što su uz njih vezane" (1964:18)⁵.

Nešto je slično moguće tvrditi i na temelju teksta Bože Škerlja *Antropologija i etnologija* (1959), iako autor nije toga mišljenja. Autor govori o potrebi proučavanja čovjeka u cjelini (1959:6) i nabraja dodirne točke antropologije, u europskoj recepciji shvaćene kao fizička ili somatska antropologija (znanost o čovjekovu tijelu) i etnologije (znanost o ljudskoj kulturi). Pritom je zaključio kako "etnologija daje somatskoj antropologiji verovatno više nego što ona daje etnologiji" (1959:8), te da su "upravo u socio-kulturnim faktorima koji deluju na čoveka, najvažnije dodirne tačke među somatskom i socio-kulturnom antropologijom" (Ibid.:18). O relevantnosti fizičke antropologije za etnologa daje sljedeći iskaz: "Kako da se ne zanima [etnolog] za stvaraoce tih kultura, i za uslove u kojima su kulturni elementi (oruđa, stanovanje, odeća, vatra, govor itd.) nastajali?" (Ibid.:14). Dakle, etnologu znanja fizičke antropologije mogu biti zanimljiva no nisu mu i potrebna; ona dopunjuju sliku o čovjeku koju stvara etnolog proučavajući kulturu no ne uvjetuju njegove spoznaje.

Za povijesno usmjerenu etnologiju, slažu se i Beattie i Mair, posve je razumljiva uska povezanost s arheologijom - koja joj pruža materijalne dokaze za njezine zaključke o podrijetlu i razvoju kultura svijeta⁶. Proučavajući ostatke ljudskih kultura i ljudi arheologija ih klasificira i uspoređuje s građom iz drugih područja da bi odredila kronološki slijed u kojemu se javljaju. Od arheologije možemo naučiti mnogo o tome kako su raniji ljudi izgledali, što su proizvodili i kako su živjeli. Ali, ona nam, prema Beattiu, može reći vrlo malo o njihovim idejama, vrednotama i institucijama. Stoga autor zaključuje: "Prehistorijska arheologija ne može baciti novo svjetlo na suvremene obrasce ponašanja i vjerovanja koje proučavaju suvremeni socijalni antropolozi. Koliko god je ona važna i fascinantna sama po sebi, kao i fizička antropologija, ona je malo, ako je uopće, relevantna za današnju socijalnu antropologiju. Njihova povezanost na odsjecima mnogih sveučilišta datira iz razdoblja kad je antropologija bila u biti

³ U originalu: "tracing the origins and movements of human populations. For such physical characters as blood types, to say nothing of more obvious features like head shape and skin colour, may help to establish hypotheses about the historical connections between different peoples."

⁴ "It was because the Victorian anthropologists were chiefly interested in the origins of the peoples they studied that physical anthropology went hand in hand with ethnographic enquiry. The earlier field workers thought it just as important to bring back a record of the cranial and nasal indices of their subjects as to report on their customs and traditions."

⁵ "has little to do with the analysis of social institutions and of the beliefs and values associated with them"

⁶ Vidjeti isto Lindquist (1992:8).

proučavanje podrijetla, a socijalna antropologija se još nije pojavila kao samostalna disciplina" (Beattie, 1964:18)⁷.

Ni Beattie ni Mair ne govore o vezi lingvistike i drugih povijesno orijentiranih antropoloških disciplina, jer u Velikoj Britaniji u doba formiranja antropologije ta veza nije uspostavljena kao što se to dogodilo u SAD-u. Možemo pretpostaviti da je razlog njihova povezivanja u SAD-u bio isti kao i u prethodna dva slučaja: lingvistika je tada bila povijesna znanost, usmjerena na proučavanje genetičkih veza među jezicima i na razvoj jezika. Ta su istraživanja izravno mogla pridonijeti prvotnome antropološkom interesu za podrijetlo kultura i migracije kulturnih elemenata. Kao i fizička antropologija i arheologija, tako je i povijesna lingvistika danas malo relevantna za suvremena istraživanja kulture i društva⁸.

Iz dosadašnjega razmatranja stajališta britanskih autora razvidno je kako je u Britaniji došlo do mnogo specifičnijega određenja socijalne antropologije negoli u SAD-u. Početkom XX. stoljeća britanski istraživači pod utjecajem francuskih sociologa (prvenstveno Emilea Durkheima) prekidaju sa starijom tradicijom evolucionističkih i difuzionističkih (istraživanja podrijetla i difuzije kulturnih elemenata i sklopova) istraživanja u antropologiji, i usmjeravaju interes na suvremena društva. To dovodi i do zanemarivanja arheologije i fizičke antropologije kao pomoćnih disciplina, a koje se do tada smatraju integralnim dijelom predmeta (Mair 1988:26). Istodobno se za starija istraživanja evolucionističkoga i difuzionističkoga tipa počinje rabiti naziv **etnologija**, a za proučavanja suvremenih ljudskih društava naziv **socijalna antropologija**⁹.

Za britanske je socijalne antropologe etnologija znanost "koja klasificira narode na temelju njihovih rasnih i kulturnih osobina koje nastoji objasniti proučavanjem njihove povijesti ili prehistorije" (Beattie 1964:19)¹⁰, ili znanost koju zanima povijest naroda (Mair 1988:8). Da bi pojasnio razliku socijalne antropologije i etnologije Beattie se poslužio sljedećim primjerom: etnološko je istraživanje istraživanje podrijetla određenoga tipa kanua, a pitanje o njegovoj suvremenoj uporabi i praktičnome i simboličkome značenju za ljude koji ga imaju u središtu je interesa socijalne antropologije (ibid.). Etnologiju smatra izravnom nasljednicom viktorijske

⁷ "So prehistoric archaeology cannot cast any new light on the contemporary patterns of behaviour and belief which modern social anthropologists study. Important and fascinating as it is in its own right, like physical anthropology, it has little if any relevance to present-day social anthropology. Their association in many university teaching departments dates from the period when anthropology was essentially a study of origins, and social anthropology has not yet emerged as a distinct subject."

⁸ Međutim, deskriptivna lingvistika, koja opisuje jezike kao sustave znakova znatno je utjecala na razvoj teorijske sociokulturne antropologije u ovome stoljeću.

⁹ To je potpuno oprečno razvoju u S.A.D.-u i u kontinentalnoj Europi gdje se naziv etnologija i nadalje rabi ili u smislu (socio)kulturne antropologije ili ponekad i šire za oznaku gotovo svih antropoloških grana proučavanja, uključujući fizičku antropologiju i (prehistorijsku) arheologiju (cf. Beattie 1964:19).

¹⁰ "ethnology is the science which classifies peoples in terms of their racial and cultural characteristics, and attempts to explain these by reference to their history or to their pre-history."

antropologije, vrstom povijesti, od koje se razlikuje samo po tome što etnologima uglavnom nedostaju pisani izvori na kojima bi temeljili svoje teorije (vidjeti isto Mair 1988:8). Etnologe zanimaju podrijetlo i migracije izdvojenih elemenata kulture¹¹ i u području predmeta koje ljudi koriste i izrađuju (tzv. materijalna kultura) i u području mita i folklora (tzv. duhovna kultura). Manje ih, neizbježno, zanimaju društvene institucije i vrednote čiju je povijest mnogo teže ustanoviti. Iako suvremeni socijalni antropolozi mogu ponekad biti etnolozi ako raspolažu podacima o podrijetlu elemenata kulture, a ta informacija baca svjetlo na njihovu današnju uporabu i značenje, ipak, prema britanskome shvaćanju, najbolje je etnologiju i socijalnu antropologiju smatrati dvjema različitim disciplinama (cf. Beattie 1964:20).

Prema ovome shvaćanju etnologija proučava nepismene narode i kulture nastojeći objasniti njihovu sadašnjost pomoću njihove prošlosti temeljeći se na istraživanju podrijetla kulturnih elemenata i njihova kretanja kroz prostor i vrijeme. Etnologija se bavi rekonstrukcijom prošlosti, a ne interpretacijom sadašnjosti. Kako je rekao Radcliffe-Brown (1952:276, navedeno prema Pandian 1985:19), hipotetična rekonstrukcija povijesti nepismenih naroda zadaća je etnologije i prehistorijske arheologije, a komparativno proučavanje institucija primitivnih društava zadaća je socijalne antropologije; geografska i povijesna proučavanja naroda i njihovih migracija i interakcije uključuju i rasnu povijest koju proučava fizička antropologija. Možemo dodati da socijalna antropologija istražuje današnju ili nekadašnju uporabu, praktično i simboličko značenje kulturnih elemenata i to ne izoliranih nego u kontekstu drugih elemenata kulture. Cilj joj je proučiti sadašnje odnose u jednome društvu, što ne isključuje proučavanje povijesne dimenzije, a zatim kompariranjem različitih društava doći do generalizacija o ljudskome ponašanju i kulturi uopće. Suvremena (socio)kulturna antropologija, reći će neki, istodobno je i suvremena društvena znanost i znanost o društvenoj povijesti (cf. Dow i Lixfeld 1989:19, Scharfe 1989:271).

SOCIJALNA ILI KULTURNA ANTROPOLOGIJA?

Iz dosadašnjega je izlaganja razvidno kako britanski istraživači govore o socijalnoj antropologiji a američki o kulturnoj antropologiji i/ili etnologiji. Ti nazivi ocrtavaju razliku između dviju disciplina u dvije države: u Velikoj se Britaniji proučavaju sociološke teme (društvena struktura, društvene institucije i sl.), a u SAD-u sadržaji vjerovanja, ideja, i vrednota neke ljudske zajednice, ili kraće, kultura. Razlika je u aspektu, a ne u metodi proučavanja. Iz u heurističke svrhe naglašavanja kulturnoga odnosno socijalnoga aspekta proučavanja nastale su razlike prije svega u temama istraživanja u dvije zemlje. Beattie daje povijesno objašnjenje nastanka te razlike. Ona je vezana uz prilike u kojima su se discipline razvijale a koje su odredile tip društva i

¹¹ separate items of culture

kulture kojima se se antropolozi bavili. Američki su antropolozi istraživali kulture američkih Indijanaca koji, u formativnome razdoblju američke antropologije koncem prošloga stoljeća, više ne postoje kao samostalna, živa društva, nego su dio širega američkog društva, ali njihovi pripadnici još raspolažu znanjima o njihovoj tradicijskoj kulturi i načinu života. U takvu kontekstu društvene i političke organizacije nisu mogle postati primarnim istraživačkim interesom američkih antropologa. Nasuprot tome, prvi britanski istraživači koji odlaze na teren proučavaju živuće zajednice Afrike i Oceanije te im se proučavanje njihova društvenog i političkog sistema nametnulo kao primarni istraživački cilj (Beattie 1964:20-21).

Tako je povijesno nastala razlika i nazivlja i sadržaja istraživanja u SAD-u i u Velikoj Britaniji. Međutim, ta se razlika prenaplaćavala, te valja reći da su socijalni antropolozi proučavali kulturu, i obratno, kulturni su se antropolozi SAD-a bavili i socijalnom strukturom. Socijalni antropolozi nisu mogli proučavati socijalnu strukturu a da ne proučavaju ideje, očekivanja, intencije, vjerovanja i vrednote s njome u vezi. Ako ne kombinira oba pristupa, socijalni antropolog ostaje na razini zapisa ponašanja, a ne doseže razinu razumijevanja ponašanja. Kulturni antropolozi, pak, mogu proučavati svoj predmet sam po sebi a mogu ga istraživati i u smislu je li i koliko sociološki relevantan. Stoga je razlika između socijalne i kulturne antropologije prenaplaćena, osobito s britanske strane, i više ocrtava teorijski stav britanskih istraživača negoli konkretnu praksu. Britanski istraživači temelje svoj stav na tvrdnji da je kultura preširoki koncept a da bi bila korisno analitičko oruđe (cf. Kaplan i Manners 1972:102, Beattie 1964:20). Beattie upravo proučavanja ukupne kulture povezuje s holističkom zamisli američke antropologije, kakva je već u početku nestala iz Velike Britanije (iako, kako i sam kaže, još uvijek postoji institucionalizacija studija temeljena na toj zamisli). I konačno, valja još dodati da u posljednjih tridesetak, četrdesetak godina dolazi do približavanja dva pola istraživanja, osobito u SAD-u, gdje se kulturna antropologija ili etnologija sve češće naziva sociokulturnom antropologijom.

ETNOLOGIJA (EUROPSKE DRŽAVE)

U svezi s našom zadaćom da se iznađe mjesto suvremene hrvatske znanosti o kulturi (etnologije) u odnosu na slične znanosti u svijetu, ne može se u detalje opisati razvoj antropoloških znanosti na europskome kontinentu. Naime, on nije jedinstven i nemoguće ga je ukratko prikazati: gotovo je svaka država imala neke specifičnosti u razvoju, koje su nam manje ili više poznate i manje ili više usporedive s razvojem znanosti u angloameričkim zemljama. Međutim, dvije su stvari zajedničke svim kontinentalnim europskim državama: one ne polaze od širega holističkog shvaćanja antropologije (američko shvaćanje), a naziv antropologija u kontinentalnoj se Europi odnosi *isključivo na fizičku antropologiju*, dok se znanost nazvana kulturnom ili socijalnom antropologijom u anglofonim zemljama, u kontinentalnoj Europi naziva *etnologijom*

(između ostalih u slavenskim nacionalnim etnologijama, u Francuskoj), etnologijom ili demologijom (Italija), *Volkskunde* (Njemačka¹²), itd. Ponegdje se paralelno uz etnologiju javlja i disciplina zvana folkloristika (Francuska, Njemačka, slavenske zemlje, ali i SAD). Njezin odnos s etnologijom ovisi o shvaćanju opsega pojma folklor u državama u kojima tradicionalno postoje obje struke (Bošković-Stulli 1983:16-42). Škerlj je za bivšu Jugoslaviju potvrdio tradiciju razlikovanja antropologije - kao biološke grane i etnologije, koju naziva i sociokulturnom antropologijom ("... sa socio-kulturnom antropologijom, koju obično nazivamo etnologija" 1959:5), kao društvene i humanističke znanosti.

Kako nije moguće razmatranje svake pojedine nacionalne etnologije, prikazat ću samo na primjeru jednoga poljskog etnologa donedavno (do sedamdesetih godina našega stoljeća) prevladavajuće etnološko djelovanje. Ono je ilustrativno za veći dio starijih europskih etnoloških istraživanja. Autor prikazuje metodu poznatoga poljskog etnologa starije generacije - Kazimierza Moszyńskiego (Kłodnicki 1981). Naziva je difuzijskim evolucionizmom jer joj je cilj rekonstruirati protoslavensku kulturu, pri čemu se služi etnografskom, lingvističkom, povijesnom i arheološkom metodom. Etnografska se temelji na rasporedu kulturnih elemenata u prostoru; lingvistička na proučavanju leksika srodnih i susjednih naroda; povijesna na analizi pisanih i likovnih izvora o protoslavenskoj kulturi; arheološka na materijalnim ostacima kultura u prošlosti. Kombiniranjem tih metoda autor je dobivao srodne i međusobno podupiruće podatke pri svojem pokušaju rekonstrukcije protoslavenske kulture (Ibid.:114).

Slične napore, samo u domeni vlastite kulture, poduzimali su i njemački etnolozi. U oblikovanju njemačke etnološke tradicije, potekle iz filologije (Whitman 1984), sudjelovali su istraživači s područja kulturne ili grupne psihologije, povijesti i ljudske geografije, a cilj joj je bio identificirati podrijetlo i difuziju kulturnih cjelina (Pandian 1985:20¹³). Prema Robertu Heine-Geldernu (1964, citirano prema Pandianu 1985), glavne su osobine starije njemačke etnologije 1) proučavanje svih aspekata ljudske kulture, uključujući socijalnu organizaciju, ekonomiju, zakon, religiju, folklor, mitologiju, umjetnost, glazbu, tehnologiju, itd.; te 2) pripadnost humanističkim znanostima (Geisteswissenschaften).

Starija koncepcija europske kontinentalne etnologije odgovara britanske shvaćanju etnologije (za razliku od socijalne antropologije). Pritom je zamjetno da se, unatoč takvu shvaćanju, starija europska etnologija uopće ne veže uz fizičku antropologiju kao što je to slučaj u ranijoj fazi američke antropologije (između ostalih, istraživanja Franza Boasa i Alfreda Kroebera) i sve do danas u organizaciji studija, već svoju četverolisnu strukturu dopunjava poviješću. Odvojenost dviju disciplina - fizičke

¹² *Volkskunde* je proučavanje vlastite kulture (u etničkim granicama), a *Völkerkunde* proučavanje drugih naroda.

¹³ U originalu: "The German ethnological tradition was shaped by studies in cultural or group psychology, historicism and human geography. German ethnologists in the 20th century sought to identify the origins and diffusion of cultural wholes."

antropologije (ili u europskoj terminologiji samo antropologije) i etnologije (kulturne antropologije) - u Europi se ogleda i u odvojenoj organizaciji studija. Za razliku od Amerikanaca, Europljani nisu bili zainteresirani za holističko istraživanje ljudi, nego za istraživanje njihovih kultura u kulturnopovijesnome smislu; stoga u njihovim naporima otpočetak nema mjesta za biološku (fizičku) antropologiju. Tradiciju razlikovanja antropologije (u smislu fizičke) i etnologije/(socio)kulturne antropologije, Škerlj tumači naslijeđem dualističke filozofije (čovjek je podijeljen na tijelo i dušu), prihvaćenim u njemačkoj i austrijskoj antropologiji u doba njezina nastajanja (1959:6).

Cilj da se ustanovi podrijetlo i difuzija kulturnih elemenata i sklopova, što nastaje početkom stoljeća u cjelokupnoj etnološkoj (antropološkoj) tradiciji, u većini kontinentalnih europskih etnologija nije tako brzo napušten kao u britanskoj antropologiji (dvadesetih godina vezano na dva klasična socijalna antropologa - Bronislaw Malinowskog (1884-1942) i A. R. Radcliffe-Browna (1881-1955)), ili kao nešto kasnije u francuskoj etnologiji (pedesetih godina vezano ponajviše uz strukturalizam Claude Lévi-Straussa (1908-)), već je živio dugo, a ponegdje se još i danas nameće pa i na akademskoj razini (u organizaciji studija). U Njemačkoj prestaje biti dominantnom paradigmatom tek potkraj šezdesetih godina (Dow i Lixfeld 1989). Ukratko taj se prijelom može opisati kao napuštanje prikupljanja građe i opisa tradicijske kulture seljačkoga sloja, s ciljem rekonstruiranja povijesnih kulturnih slojeva u seljačkoj kulturi, a kao proširivanje predmeta istraživanja na suvremeni svijet i na svakodnevni život svih društvenih slojeva nekad i danas (seljaci, radnici, obrtnici, građani, itd.). Mijenjanje društvenih i vremenskih koordinata istraživanja vezano je uz mijenjanje cilja i načina istraživanja. Njemačka etnologija teži postati primjenjeno i društveno odgovorno proučavanje suvremenih i prošlih aspekata ljudske kulture (Dow i Lixfeld 1989:5), ukratko angažirana društvena znanost. Opisi kulture, što su prevladavali u njemačkoj etnološkoj produkciji, prestaju biti sami sebi svrhom i osmišljavaju se teorijskim postavkama suvremene kulturne antropologije. Takva istraživanja pretpostavljaju preispitivanje dotadašnjih metoda istraživanja, kategorija, otvaranje prema drugim znanostima, ispitivanje mogućnosti pisanja o drugome, objektivnosti percepcije i sl. (Scharfe 1989:269). Iako okrenuta suvremenome svijetu takva istraživanja nisu ahistorijska, naprotiv, problemski orijentiran pristup suvremenome svijetu zahtjeva povijesno istraživanje, a nova je etnologija paralelno i društvena znanost i socijalna povijest (Scharfe 1989:269-270). Prijelom u njemačkoj etnologiji označava se kao prijelaz s *Volkskunde* na *europsku etnologiju*, ili na *empirijsku znanost o kulturi*, ili na *kulturnu antropologiju*, kako već različite njemačke institucije nazivaju reformiranu znanost o kulturi (Dow i Lixfeld¹⁴ 1989, Scharfe 1989).

¹⁴ Autori uspoređuju njemačku *Volkskunde* samo s američkom folkloristikom. Smatram da je to preuska usporedba te da se razvoj *Volkskunde* može usporediti s razvojem američke kulturne antropologije.

HRVATSKA ETNOLOGIJA - SUVREMENA ZNANOST O (NACIONALNOJ) KULTURI S PRIKLJUČKOM NA EUROPSKU ETNOLOGIJU / (SOCIO)KULTURNU ANTROPOLOGIJU

Hrvatska je etnologija imala sličan razvoj kao njemačka etnologija i kao slavenske etnologije koje su se i razvijale pod snažnim utjecajem njemačke. Istraživanje tradicijske seljačke kulture na način kako je to radio Kazimierz Moszyński i s istim ciljevima - rekonstrukcijom genetičke slike hrvatske seljačke kulture tj. rekonstrukcijom kulturnopovijesnih slojeva iz kojih se ona sastoji i utvrđivanjem kulturnogeografskoga rasporeda kulturnih elemenata u prostoru - dominira hrvatskom etnologijom do kasnih šezdesetih godina, a do danas i studijem etnologije na Zagrebačkome sveučilištu, jedinome te vrste u Hrvatskoj.

No i u nas je, potaknuta razvojem osobito u njemačkoj etnologiji, ali i neovisno (cf. Rihtman-Auguštin 1970), šezdesetih godina nastala kritika dotadašnje etnologije - posebice njezinih ključnih kategorija (primjerice, narod) a manje same metodologije;¹⁵ i nastojanje za osuvremenjivanjem hrvatske etnologije (navodim radi usporedbe jedan raniji članak Dunje Rihtman-Auguštin, (1974) u kojemu se autorica inspirira modernom njemačkom etnologijom) u smjeru znanosti što istražuje uz prošlost i sadašnjost, uz seljačku kulturu i kulturu drugih slojeva društva; ispituje značenje kulturnih tradicija u suvremenosti, njihov kontinuitet ili preobrazbu; pomiče istraživanje s izoliranih, pojedinačnih kulturnih elemenata (nazvanih u njemačkoj kritici etnologije *kuriozitetima i preostacima*, cf. Scharfe 1989) i njihove provenijencije, na svakodnevne, obične aspekte ljudskoga života u njegovoj cjelokupnosti; i što smatram osobito značajnim, u smjeru znanosti što se, barem na teorijskoj razini, zalaže za pomak od istraživanja predmeta, proizvoda kulture (artefakata) prema istraživanju ljudi i njihova načina života.

Novija istraživanja ne isključuju, kako im se često predbacivalo, povijesni pristup¹⁶. Jedino moguće povijesno usmjerenje etnologije nije kulturnohistorijsko, tj. kulturnohistorijski pristup starije hrvatske etnologije (i inih europskih) nije jedini kojim se može istraživati povijest kulture; razlika je donekle u građi kojom se istraživači služe, a posebice u pitanjima koja postavljaju - jednima je cilj rekonstruirati povijesne veze među kulturama, a drugima kulturu (način života) neke određene zajednice u prošlosti, i, kad se radi o povijesnim istraživanjima, osobito *proces* mijene kulture. Ta se dva pristupa ne isključuju, pače, oni su komplementarni i potrebni za cjelokupan uvid u kulturu jedne skupine ljudi u određenome razdoblju.

Novija etnološka istraživanja ne isključuju ni istraživanje kulture u njezinim etničkim granicama, kako se to implicira u tekstovima koji etnologiju (recipiranu samo i

¹⁵ Iako valja istaći jedan članak Zorice Rajković (1974) u kojemu se pod znak pitanja stavljaju neke ključne pretpostavke kulturnohistorijskih istraživanja, između ostalih bezvremenost etnografskih iskaza.

¹⁶ U nedavno objavljenom tekstu Lindquist (1992) prikazuje različite povijesne pristupe u suvremenoj etnologiji/kulturnoj antropologiji.

isključivo kao kulturnohistorijsku) smatraju *drukčijom* znanosti od (socio)kulturne antropologije (cf. Belaj 1989:12). Pače, i suvremena kao i tradicionalna europska etnologija polaze od istraživanja vlastite kulture - kulture u nacionalnim granicama - pritom razlikujući shvaćanje nacije kao etničke (njemačka tradicija) i kao političke (francuska tradicija) zajednice (Finkielkraut 1992). To je polazište *svih nacionalnih etnoloških znanosti*, s kojega tek one mogu međusobno komunicirati, uspoređujući svoja saznanja o vlastitoj kulturi sa znanjima o drugim kulturama i pridonoseći komparativnoj povijesti kultura i kulturoloških procesa. Komuniciranje među nacionalnim europskim etnologijama nije novina, no postoji razlika spram dosadašnjega komuniciranja. Više se ne radi o utvrđivanju sličnosti (zajedničkih [nasljeđe iz prapostojbine] ili posuđenih kulturnih elemenata) u genetičkoj slici nacionalnih kultura, već o usporedbi kulturološki i sociološki relevantnih procesa iz kulturno i povijesno različitih sredina, s naglaskom na ljudima, a ne na predmetima koje oni proizvode i koriste.

Navest ću jedan konkretan primjer u prilog gornjim tezama. U kulturnohistorijskoj bi etnologiji pri istraživanju hodočašća bilo važno, između ostaloga, točno pribilježiti put kojim hodočasnici kreću do cilja hodočašća, u koliko se sati polazi, izgled procesije, hodočasnika i predmeta koje nose, predmeta koje ostavljaju u svetištu i sl. No suvremenoga bi etnologa, između ostaloga, zanimalo zašto se odlazi na hodočašće, odlazi li se pojedinačno ili skupno, za što se sve obraća svecu kojega se posjećuje, vjeruje li se u njegovu (po)moć i sl. Nadalje, zanimat će ga promjene tradicijskih obrazaca ponašanja pri hodočašćenju; nastojat će prepoznati, ako je moguće, starije (prerušene) tradicije, danas možda s novim značenjima i sl. Jedan se i drugi interes ne isključuju, što je razvidno i iz modela istraživanja hodočašća Wolfganga Brücknera što ga prenosi (u, kako sam kaže, ponešto modificiranome obliku) Vitomir Belaj (1991). Pače, do neke mjere, a osobito pri istraživanju transformacija, podaci što ih pruža kulturnohistorijska etnologija neophodni su pri istraživanju. Rekla bih da je jedna bitna razlika tih interesa u tome što je prvi lakše ostvariti, podatke potrebne za kulturnohistorijsko istraživanje lakše je prikupiti (iako su, što se ide dalje u prošlost, vremenski sve teže određivi). Drugi podaci traže duge i prisne razgovore s kazivačima, dugotrajno i redovito praćenje hodočašća u jednoj sredini, i, što je neophodno, poznavanje ukupnoga kulturnog i društvenog konteksta u kojemu se istražuje hodočašće.

Razlika, međutim, nije, kako se pretpostavlja, u tome da je prvi način istraživanja etnološki, a drugi kulturnoantropološki - i jedan i drugi govore o hrvatskim kulturološkim obilježjima hodočašćenja; i jedan i drugi omogućit će usporedbu s obilježjima hodočašćenja u drugim (etničkim¹⁷) kulturama; i jedan i drugi imaju (ili mogu imati)

¹⁷ Ne mora se raditi o usporedbi etničkih kultura. Ako se ustanovi, primjerice, da su posjetitelji jednoga svetišta osobito u velikome broju neka profesionalna (ili ina) skupina (rudari, zanatlije, djeca), onda će se rezultati takva istraživanja, iako će bez sumnje biti prinos kulturološkoj slici hodočašćenja u Hrvatskoj, moći usporediti sa sličnim svetištem negdje drugdje u svijetu - bilo da će istraživač postupiti deduktivno provjeravajući hipoteze iznesene pri istraživanju drugih svetišta, bilo induktivno temeljeći svoje zaključke na usporedbi više srodnih poznatih slučajeva.

povijesnu dimenziju kako je razvidno iz tema kojima se bave. Jedino ako se etnologija definira usko kao kulturnohistorijska etnologija možemo istraživanja drugoga tipa nazvati neetnološkima, odnosno kulturnoantropološkima. No, ne čini mi se da postoji opravdanje takovu sužavanju etnologije. Konačno, ona je prešla vrlo sličan put u gotovo svim svjetskim etnologijama/(socio)kulturnim antropologijama. Dovoljno je navesti primjer SAD-a gdje se Alfred Kroeber i, do neke mjere Franz Boas mogu smatrati kulturnohistorijskim antropolozima, a ipak nitko ne misli da je trebalo mijenjati naziv discipline nakon što su istraživanja krenula drugim teorijskometodskim smjerovima. Nitko u SAD-u ne odriče pripadnost tih kulturnih antropologa ovostoljetnoj američkoj antropologiji. Analogno, mislim da u Hrvatskoj ne bi trebalo suvremene etnologue nazivati nekim drugim imenom. No, tendencija (svjesna ili nesvjesna) da se etnologija izjednači s jednom određenom teorijom i metodskim postupkom, nalaže nam da nazivu etnologija u Hrvatskoj ipak pridodamo i naziv kulturna (ili sociokulturna) antropologija (ako se ne može konsenzusom postići da se između stavi rastavni veznik pa da se znanost zove etnologija ili [socio]kulturna antropologija). Time možda legaliziramo postojeću tendenciju razlikovanja etnologije i (socio)kulturne antropologije, no istodobno potvrđujemo srodnost dvaju načina istraživanja, temeljenu u zajedničkom predmetu - kulturi.

LITERATURA

- BEATTIE, JOHN: *Other Cultures*, New York, The Free Press, 1964.
- BELAJ, VITOMIR: Plaidoyer za etnologiju kao historijsku znanost o etničkim skupinama, *Studia ethnologica* 1, 1989, str. 9-17.
- BELAJ, VITOMIR: Kulturološka obilježja hodočašćenja, *Dometi* 24, 1991, str. 156-161.
- BOŠKOVIĆ-STULLI, MAJA: *Usmena književnost nekad i danas*, Beograd, Prosveta, 1983.
- DOW, JAMES R. i HANNJOST LIXFELD: Introduction, u: ured. J. R. Dow i J. Lixfeld, *German Volkskunde*, Bloomington, Indiana University Press, 1989, str. 1-25.
- FINKIELKRAUT, ALAIN: *Poraz mišljenja*, Zagreb, Naprijed, 1992.
- HAVILAND, WILLIAM A.: *Cultural Anthropology*, Fort, Holt, Rinehart and Winston, Inc., 1992.
- KAPLAN, DAVID i ROBERT A. MANNERS: *Culture Theory*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall, Inc., 1972.
- KŁODNICKI, ZYGMUNT: Die ethnographische Methode Kazimierz Moszyńskis, *Ethnologia Europaea* 12(1), 1981, str. 98-114.
- LINDQUIST, MATS: Between Realism and Relativism. A Consideration of History in Modern Ethnology, *Ethnologia Scandinavica* 22, 1992, str. 3-16.
- MAIR, LUCY: *An Introduction to Social Anthropology*, Oxford, Oxford University Press, 1988 (1972).
- PANDIAN, JACOB: *Anthropology and the Western Tradition*, Prospect Heights, Waveland Press, Inc., 1985.
- PEACOCK, JAMES L.: *The Anthropological Lens*, Cambridge, Cambridge University Press, 1986.
- RAJKOVIĆ, ZORICA: Obilježja etnografske građe i metode njezina terenskog istraživanja, *Etnološki pregled* 12, 1974, str. 129-134.

- RIHTMAN-AUGUŠTIN, DUNJA: Kulturno-društveni okvir za istraživanje vrednota u ponašanju poduzeća, *Ekonomске studije* 7, 1970, str. 5-21.
- RIHTMAN-AUGUŠTIN, DUNJA: O nekim metodološkim problemima etnološkog istraživanja sadašnjosti, *Etnološki pregled* 12, 1974, str. 121-127.
- SCHARFE, MARTIN: Toward a Cultural History, u: ured. J. R. Dow i J. Lixfeld, *German Volkskunde*, Bloomington, Indiana University Press, 1989, str. 265-277.
- ŠKERLI, BOŽO: *Antropologija i etnologija*, Biblioteka Etnološkog društva Jugoslavije, Beograd, 1959.
- WHITMAN, JAMES: From Philology to Anthropology in Mid-Nineteenth-Century Germany, u: ured. G. W. Stocking, Jr., *Functionalism Historicized*, The University of Wisconsin Press, Madison, 1985, str. 214-229.

ETHNOLOGY AND/OR (SOCIO)CULTURAL ANTHROPOLOGY Summary

In various parts of the world we encounter different names for the science which has culture of human populations for its subject matter: ethnology (Europe), (socio)cultural anthropology (U.S.A.), social anthropology (Great Britain), Volkskunde and Völkerkunde (Germany), demology and ethnology (Italy), etc. These differences are conditioned by different conceptualizations of the science in its formative days, by differences in the institutionalization of science in general in particular countries, and by differences in social and political context in which the science of culture was developing. Once established, the terminology has become conventional and did not follow the century-long development of the discipline. The author proposes to present these differences to Croatian ethnologists. At the same time she discusses the name and content of the science of culture in Croatia.

The author first traces the fourfold division of anthropology in the United States where it consists of physical anthropology, archaeology, linguistics and cultural anthropology (sometimes called ethnology). Then she presents the British tradition which is easily recognized by the name it has given its science - social anthropology. British social anthropologists usually distinguish social anthropology (studies contemporary social institutions) from ethnology (studies the history of peoples). Then the roots of the fourfold division of anthropology in the United States are discussed and the relevance of physical anthropology, archaeology and linguistics for the historically oriented ethnology/cultural anthropology is established. The author also briefly discusses differences between social and cultural anthropology and presents the European situation. The predominantly cultural-historical orientation of European ethnology has in the late sixties given place to a modern European ethnology, sometimes also called cultural anthropology. This development is traced on the example of German ethnology.